

Кошова Наталія Миколаївна

наукова співробітниця
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
natalia.koshova@gmail.com

Сєрих Світлана Володимирівна

провідна зберігачка сектору
“Декоративно-ужиткове мистецтво”
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Natalia Koshova

research fellow,
Research Department of Preservation of Funds,
The National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

Svitlana Sierykh

leading custodian,
Sector “Decorative Applied Arts”,
Research Department of Preservation of Funds,
The National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

ДО ІСТОРІЇ ПЕЧАТКИ “4-ГО ТЕХНІЧНОГО КУРЕНЯ СІРОЖУПАННИКІВ” ДІЄВОЇ АРМІЇ УНР, КІНЕЦЬ 1918–1919 РОКІВ (ІЗ ФОНДІВ НМУУ)

ON THE HISTORY OF THE “FOURTH TECHNICAL GREY ZHUPANS’ SQUAD” SEAL OF THE ACTING ARMY OF UPR, LATE 1918–1919 (FROM THE NMUH FUNDS)

Анотація

У статті подано опис печатки “4-го технічного куреня Сірожупанників” і на основі аналізу документальних джерел висвітлено роль цього куреня в системі Дієвої армії УНР. Стаття охоплює період із 14 листопада 1918 р. до 6 грудня 1919 р., коли Українську Державу змінила Директорія УНР, Армія УНР перейшла до партизанських методів боротьби, що розпочалися Першим Зимовим походом. У працях про українські збройні сили та окремі роди військ, що боролися за утвердження відновленої УНР, побіжно згадуються технічні курені, зокрема й 4-й технічний курінь Сірожупанників. Але його формування та бойовий шлях ще не були предметом окремого дослідження.

Історія сірожупанників, або сірих, пов’язана з подіями Першої світової війни та Української революції 1917–1921 рр. Збройні сили УНР формувалися у боях із більшовицькою, білою, польською арміями. Технічні курені в сухопутних військах Дієвої армії УНР були нечисленні. В січні 1919 р. почалося формування інженерних військ: створення кількох інженерних і телеграфних сотень. Протягом бойових дій 1919 р. технічний курінь Сірожупанників функціонував у тяжких умовах у складі різних дивізій.

Ключові слова: УНР, Дієва армія УНР, сфрагістика, печатка 4-го технічного куреня Сірожупанників, Національний музей історії України.

Summary

The article gives the description of the “4th Technical Grey Zhupans’ Squad” seal. Based on the analysis of the documentary sources, the role of this squad (“kurin”) in the system of the Acting Army of the Ukrainian People’s Republic (UPR) is elucidated. The article spans the period from 14th November 1918 to 6th December 1919, during which Ukrainian State changed into Directoria of the UPR. The UPR’s Army had to resort to guerilla methods that started with 1st Winter Campaign. Technical squads, the 4th Technical Grey Zhupans’ Squad in particular, are only mentioned by chance in the researches on the Ukrainian Armed Forces and their branches that fought for the revived UPR. But the 4th Technical Squad’s formation and military experience have not been subject of a separate investigation yet.

The history of the Grey Zhupans or ‘the Greys’ is connected with the military events of the First World War and the Ukrainian Revolution of 1917-1921. The Armed Forces of the UPR were built in the battles against the Bolshevik, White, and Polish armies. Technical squads in the infantry of the Acting Army of the UPR were not numerous. Engineering troops – several engineering and telegraph “sotnias” (“hundreds”) began to appear in January 1919. In the context of 1919 battles the Technical Grey Zhupans’ Squad acted under hard war conditions and as a part of different divisions.

Key words: the UPR, Acting army of the UPR, sigillography, seal “4th Technical Grey Zhupans’ Squad”, the National Museum of Ukrainian History.

Метою статті стали опис печатки “4-го технічного куреня Сірожупанників” – формування, яке було частиною Армії УНР, і з’ясування ролі технічного куреня у подіях кін. 1918–1919 рр.

У розвідці використані документи із Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України; праці й спогади безпосередніх учасників бойових подій – В. Проходи, П. Дубрівного, М. Капустянського, О. Удовиченка; дослідження істориків, які розкривають проблему військового будівництва періоду Української революції 1917–1921 рр., це, зокрема, В. Дмитрук, М. Ковальчук, С. Литвин, Є. Пінак, А. Руккас, Я. Тинченко, П. Ткачук, М. Чмир, Б. Якимович та ін. Спеціальних розвідок, присвячених організації технічних куренів у 1919 р., небагато.

Печатка виготовлена методом лиття, гумова; круглої форми, діаметром 39 мм. Посередині в колі зображено державний герб УНР – тризуб, біля кожного його зубця по дузі розташовані літери: “У / Н / Р”. Між двома обідками кіл – напис: “4-й технічний курінь Сірожупанників”. Внизу зображені перехрещені лопата й сокира. До печатки приєднана дерев’яна ручка токарної роботи. Печатка трохи потерта, подряпана, має тріщини та невеликі втрати гуми (рис. 1).

Печатка “4-й технічний курінь Сірожупанників” належить до одного з періодів історії Сірожупанної дивізії, яка змінювала назви, кількість, конфігурацію з іншими військовими з’єднаннями та була утворена задовго до виготовлення зазначеної печатки.

Історія сірожупанників, або сірих, пов’язана з подіями Першої світової війни та Української революції 1917–1921 рр. Сірожупанна дивізія формувалася у Австро-Угорщині в таборах полонених Фрайштадт і Йозефштадт, а з березня 1918 р. – в м. Володимир-Волинський. Елементом уніформи дивізії були сірі жупани з відзнаками на комірах: у старшин – жовто-блакитна стрічка із золотими колосками пшениці, у підстаршин – зі срібними колосками, що символізували родючість української землі та її хлібне багатство. Назва “сірожупанники”, або “сірі”, – народна, про це пишуть у своїх спогадах В. Прохода та П. Дубрівний. Первісний особовий склад дивізії налічував 6 тис. козаків і 140 старшин. Командувачем був підполковник І. Перлик¹.

Сірожупанна дивізія, ставши частиною збройних сил Української Держави, із серпня 1918 р. отримала назву 1-шої Козацько-стрілецької дивізії. У її складі перебувало 140 старшин і 3 300 вояків. Під час повстання проти гетьмана П. Скоропадського дивізія опинилася у стані розформування, оскільки вважалася ненадійною. В ніч на 18 листопада 1918 р. в ній відбувся заколот і офіцерів-гетьманців усунули з посад, а дивізія перейшла на бік Директорії. Загальна кількість вояків у той час не перевищувала 600 осіб.

24 листопада 1918 р., згідно з ухвалою Директорії, Головний Отаман військ УНР С. Петлюра підписав Наказ про створення українських збройних сил із поіменним переліком складу перших бойових підрозділів та умовами мобілізації військовозобов’язаних і добровольців, які визнають самостійність Української Держави. У пункті № 3 Наказу зазначено, що до складу Армії УНР належить і Українська Сіра Дивізія (підпункт “В”)².

Отже, Сіра дивізія увійшла до перших підрозділів збройних сил відновленої УНР. У грудні 1918 р. дивізія поповнилася добровольцями та зросла до 6 тис. бійців. Упродовж двох тижнів частини дивізії встановили владу Директорії на Чернігівщині – в Конотопському, Кролевецькому, Сосницькому повітах, у містах Ніжин, Бахмач, Глухів, Шостка.

На початку січня 1919 р. дивізія складалася з чотирьох стрілецьких та гарматного полків, а також технічної сотні.

В цей час УНР зазнала нападу з кількох напрямків. У наступ перейшли війська радянської Робітничо-селянської червоної армії, із заходу атакували війська Польщі, а на півдні зосередилися Збройні сили Півдня Росії (білі війська) та війська Антанти. Тож у січні 1919 р. перед УНР виникла загроза втрати незалежності.

Директорія УНР перекинула дивізію з м. Конотоп до м. Коростень, яке із боку Білорусі атакували більшовицькі частини. Під час передислокації дивізії на Правобережну Україну 15 січня 1919 р. майже половина бійців дивізії стала дезертирами. Із залишків було створено Сіру дивізію під командуванням генерала А. Пузицького.

Розбудова збройних сил все ще перебувала на початковому етапі. 8 лютого 1919 р. почало діяти Міністерство оборони УНР, яке невдовзі трансформувало в Міністерство військових справ УНР. Армію УНР було поділено на Південно-Східну групу, Правобережний та Східний фронти³.

У березні чисельність Дієвої Армії УНР значно скоротилася. Поповнювати армію було складно з огляду на те, що Директорія контролювала тільки північне Поділля та Волинь. Вчергове було реорганізовано військо, встановлено склад фронтів і груп на Правобережній Україні та утворено Південно-Східну, Східну, Північну, Галицьку групи. У Війську налічувалося бл. 30,5 тис. багнетів, 750 шабель. Сірожупанники входили до складу Східної групи⁴.

Правобережна Україна за короткий час опинилася під контролем більшовиків. На Західному фронті активізувалися польські війська. Для боротьби з поляками 12 квітня в районі м. Луцьк було сформовано Холмську групу під командуванням отамана О. Осецького.⁵ До групи увійшли частини Сірої дивізії, з яких було сформовано Корпус Сірожупанників Армії

1 Дубрівний П. Сіра Дивізія і література до неї / [Електронний ресурс]: Вісті комбатанта. – Режим доступу: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/03/blog-post_29.html (дата звернення: 01.01.2019). – Назва з екрана.

2 Петлюра С. Статті. Листи. Документи. – Т. 4 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Центр українознавства. – Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. – С. 212–214.

3 Пінак Є., Чмир М. Військо Української революції 1917–1921 років / Під заг. ред. К. Галушка. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. – С. 89.

4 Пінак Є., Чмир М. Вказ. праця. – С. 90–91.

5 Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у двох книгах. – Кн. 2. – Київ: Наукова думка, 2012. – С. 64.

УНР у складі двох дивізій під командуванням генерала І. Мартинюка.

Внаслідок наступу польських військ та захоплення ними Луцька 16 травня 1919 р. Корпус Сірожупанників та Волинська дивізія були розгромлені. Заборона генерала О. Осецького, командуючого Холмським фронтом, вийти з більшовицько-польського оточення призвела до того, що українська армія зменшилася. Був ліквідований штаб Холмської групи Армії УНР. У польський полон потрапило бл. 120 старшин і 600 козаків. Залишки Холмської групи армії УНР було реорганізовано в 4-ту Холмську дивізію, до якої ввійшли залишки сірожупанників⁶.

Наприкінці травня 1919 р Дієва армія УНР, затиснута між польськими та радянськими військами, опинилася за крок від знищення. У травні було проведено чергову реорганізацію Армії УНР. Прискорено творилися піші дивізії, полки, кінні та гарматні частини, зменшувалася кількість штабів. Згідно з наказом Війська Дієвої армії УНР (ч. 1) від 15 травня 1919 р., бойовий склад групи становили кілька піших дивізій і кінних бригад. Склад пішої дивізії: три полки, гарматна бригада у складі трьох полків, гарматна паркова колона, двохсотенний технічний курінь, кінна сотня та дивізійний обоз. Склад пішого полку: три курені. Склад пішого куреня: чотири сотні та кулеметна сотня. Склад технічного куреня: саперна сотня та сотня зв'язку, інші підрозділи⁷. Проте через складну ситуацію на фронті реорганізація не відбулася.

1 червня Головний Отаман військ УНР С. Петлюра підписав наказ, за яким Українська армія почала контрнаступ на Червону армію по лінії фронту на відтинку 140 км⁸ із Волині до м. Тернопіль. Згідно з наказом здійснювалася і нова реорганізація. 2 червня 1919 р. були створені 1-а Північна та 4-та Холмська дивізії, які об'єдналися у Волинську групу. Командиром групи став полковник В. Петрів. Залишки сірожупанників звели в 10-й Сірожупанний полк 4-тої Холмської дивізії⁹.

На початку червня Армія УНР закріпилася на лінії Старокостянтинів – Проскурів – Кам'янець-Подільський. Але упродовж червня під час боїв із більшовицькими військами, які переважали кількісно, Дієва армія УНР зазнала поразки, зокрема у боях за м. Проскурів. Особливо великі втрати спіткали Волинську групу, серед старшин та вояків якої було поширене дезертирство. Наприклад, 16 червня 1919 р., як повідомляли зі штабу 4-тої Холмської дивізії, у полках дивізії налічувалося 639 багнетів, а вже 17 червня начальник штабу Волинської групи доповідав, що дивізія має лише 500 багнетів. Попри це, Волинську групу було поповнено за рахунок мобілізації¹⁰.

Більшовики, маючи бл. 10 тис. багнетів і 1 200 шабель, 1 липня 1919 р. почали контрнаступ на Українську армію в районі міст Проскурів – Красилів. 4 липня Волинська та Запорізька групи і група Січових стрільців під натиском ворога відійшли південніше від залізничної лінії, в район сіл Війтівці – Чорний Острів. Невдовзі під загрозою знищення опинилися всі учасники боротьби за УНР¹¹.

Сірі, перебуваючи на фронті з великою протяжністю, вели з більшовицьким військом на Жмеринському напрямку в районі сіл Римовичі – Коричинці бої за станцію та м. Деражня, за міста Проскурів і Шарівку¹². Лише 18–19 липня на фронті встановилося затишся.

Одночасно воєнні дії відбувалися західніше, на окупованих Польщею українських землях Східної Галичини та на Волині – до річок Збруч та Горинь¹³. Українська Галицька армія, як і Дієва армія УНР, перебувала у скрутному становищі. Їй довелося відступати перед значно краще забезпеченими польськими військами. 16–18 липня 1919 р. провід ЗУНР та частини УГА перейшли на лівий берег р. Збруч і зосередилися на території, підконтрольній урядові УНР. Припинилася дев'ятимісячна польсько-українська війна¹⁴.

Важке військово-політичне становище спонукало керівництво УНР та ЗО УНР об'єднати зусилля у боротьбі за українську державність. Загальна кількість збройних сили УНР і ЗО УНР досягла понад 80 тис. осіб. Їхнім завданням було звільнення Наддніпрянської України та вирішення проблеми Галичини¹⁵.

За підтримки УГА Армії УНР вдалося у другій пол. липня 1919 р. контратакувати більшовиків і здобути міста Проскурів, Деражня, Вапнярка, Крижопіль. Розпочатий наступ перегрупованої Дієвої армії УНР на Проскурів відтиснув більшовицькі війська до Старокостянтинова, й місто було звільнене. В цих боях кількість Волинської групи постійно змінювалася внаслідок втрат і дезертирства серед старшин та вояків. На 21 липня 1919 р. 4-та Холмська дивізія налічувала лише 100 вояків і потребувала поповнення та укомплектування¹⁶.

Під час затишся на фронті сірожупанники перебували в районі Війтівців біля м. Проскурів. 27 липня 1919 р. їм зачитали наказ Головного командування військ УНР за № 98 (В. Прохода у спогадах зазначав, що наказ був прочитаний

6 Україна. 1919 рік: Капустянський М. Похід Українських армій на Київ–Одесу в 1919 році; Маланюк Є. Уривки зі спогадів. Документи та матеріали. – Київ: Темпора, 2004. – С. 270.

7 Пінак Є., Чмир М. Вказ. праця. – С. 288–292.

8 Удовиченко О. І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських збройних сил 1917–1921 рр. – Київ: Україна, 1995. – С. 70–77.

9 Тинченко Я. 1919. Дієва армія УНР, листопад 1918 – листопад 1919 р. – Київ: Темпора, 2017. – С. 59–62.

10 Ковальчук М. Чисельність Армії УНР за Кам'янецької доби Директорії (червень–листопад 1919 р.) // Військово-історичний альманах, 2007. – Ч. 1 (14). – С. 11.

11 Хома І. Січові Стрільці: Створення, військово-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців у 1917–1919 рр. – Київ: Наш час, 2011. – С. 78–79.

12 Дмитрук В. Вони боролися за волю України. – Вид. 2-ге, змін. і доп. – Луцьк: ВАТ, 2009. – С. 63–67.

13 Нариси з історії Української революції 1917–1921 років... – С. 67.

14 Ковальчук М. Війна з російськими білогвардійцями // На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років / Авт. кол.: А. Руккас, М. Ковальчук, А. Папакін, В. Лободаєв. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – С. 197.

15 Пінак Є., Чмир М. Вказ. праця. – С. 154.

16 Ковальчук М. Чисельність Армії УНР за Кам'янецької доби Директорії... – С. 13.

26 липня¹⁷), в якому повідомлялося, що за заслуги сірих і для збереження бойових традицій, за внесок у визвольні змагання за незалежність України 4-ту Холмську дивізію у складі 10-го полку Сірожупанників, 11-го Волинського, 12-го Брацлавського полків перейменовували в 4-ту дивізію Сірожупанників із наданням раніше установленної форми Сірої дивізії, яку могли носити лише старшини та козаки дивізії¹⁸. П. Дубрівний вказував іншу дату оголошення наказу – 2 липня 1919 р.; припускаємо, що це могла бути технічна помилка¹⁹.

Саме до цього періоду історії Сірожупанної дивізії належить печатка “4-й технічний курінь Сірожупанників”. Отже, можна припустити, що печатку виготовили в кін. липня – на поч. серпня 1919 р. Наше припущення ґрунтується на порівнянні бойових розписів і дислокаційних відомостей частин Дієвої армії УНР, датованих червнем–серпнем 1919 р.

Реорганізація в Дієвій армії УНР на поч. червня згадується у бойовому розписі частин Волинської групи за 9 червня. В цьому документі ще не фігурує 4-та дивізія Сірожупанників, а зазначена 4-та Холмська дивізія. В “Дислокаційній відомості та бойовому стані частин Дієвої армії військ УНР” від 16 серпня 1919 р. замість 4-тої Холмської дивізії згадується 4-та Сірожупанна дивізія²⁰.

4-й технічний курінь Сірожупанників був частиною технічного війська Армії УНР, до якого належали саперні, зв’язкові, автомобільні, автопанцирні, залізничні частини та панцирні потяги²¹. 4-й технічний курінь Сірожупанників мав той самий номер, що й дивізія. За таким принципом називалися й інші курені, наприклад, 6-й та 7-й технічні курені були у складі 6-тої та 7-мої Запорізьких дивізій, 10-й та 11-й технічні курені Січових стрільців – у складі 10-тої та 11-тої дивізій Січових стрільців²².

Керівництво УНР розуміло, що успіх у боротьбі за державу залежить від технічного й матеріального стану армії, від постачання набоїв, харчів, технічних засобів. Інженерні підрозділи почали формувати з початку 1919 р.: їх планували створити в кожному корпусі, а з часом – і в дивізіях. Технічні саперні сотні будували військові об’єкти, траншеї і позиції, переправи для піхоти; ремонтували мости, обладнували оборонні споруди дротовими загородженнями для прикриття траншей із боку фронту. Технічне майно надходило від Військово-технічної управи, а також здобувалося у боях. У Дієвій армії УНР інженерні війська займалися розвідуванням укріплень противника. Матеріалів було мало, тож для технічних робіт застосовували саперне, столярське, теслярське, слюсарське, ковальське та інше ремісниче приладдя. Технічне майно складалося з лопат, сокир, кирок, мотик, вибухових та будівельних матеріалів, понтонів, прожекторів тощо²³. Служба зв’язку забезпечувала телефонний і телеграфний зв’язок²⁴. Зв’язкове майно складалося з телеграфів, телефонів, радіостанцій, запасних частин і транспортних засобів до них, “матеріалів різного роду, потрібних для улаштування зв’язку телеграфного і телефонного”.

На сер. серпня 1919 р. поповнена під час мобілізації Дієва армія УНР складалася з чотирьох груп та трьох дивізій (13 піших дивізій і дві кінні бригади). Бойовий склад армії налічував бл. 34 тис. осіб²⁵.

Поповнена Сірожупанна дивізія становила бл. 700 вояків. Командиром дивізії був полковник В. Янченко. На 16 серпня 1919 р. до дивізії входили: штаб; 10-й полк Сірожупанників; 11-й полк Сірожупанників; 10-й гарматний полк; 4-й технічний курінь; 4-й запасний курінь; 1-й кінний полк ім. М. Залізняка. Невдовзі сірі вирушили на фронт неподалік від Вапнярки²⁶. В “Дислокаційній відомості про бойовий стан частин Дієвої армії військ УНР” за 16 серпня 1919 р.” вказано склад технічних куренів у різних групах та дивізіях. Розглянемо структуру кількох технічних куренів. У 4-му технічному курені 4-тої Сірої дивізії Волинської групи налічувалося: старшин – 15, підстаршин – 7, вояків – 66, рушниць – 32, коней – 21. У 6-му технічному курені 6-тої Запорізької дивізії Запорізької групи було: старшин – 23, підстаршин – 5, вояків – 98, рушниць – 50, коней – 24. 10-й технічний курінь Січових стрільців 10-тої пішої дивізії СС групи СС мав: старшин – 7, підстаршин – 1, вояків – 87, рушниць – 72, коней – 19, кулеметів – 2²⁷. Отже, в 4-му технічному курені 4-тої Сірої дивізії були майже однаковий склад та кількість зброї порівняно з іншими технічними куренями інших дивізій Дієвої армії УНР. Командиром 4-го технічного куреня Сірожупанників призначили чотаря Козака.

Об’єднані збройні сили УНР і ЗО УНР у серпні 1919 р. почали наступ на частини Червоної армії в київському та одеському напрямку²⁸. В серпні 1919 р. діями Армії УНР і УГА під час походу на Київ і Одесу керував створений 11 серпня Штаб Головного Отамана на чолі з генералом М. Юнаківим та його заступником – генералом В. Курмановичем. Випробуванням для Армії УНР стало зіткнення з білогвардійськими військами генерала А. Денікіна, які влітку 1919 р. почали наступ проти більшовиків в Україні. До кін. серпня 1919 р. білогвардійські війська зайняли Лівобережну Україну, а 31 серпня 1919 р. вступили до Києва, за день до цього звільненого з’єднаннями армії УНР та УГА від більшовиків. Після нетривалої суперечки з українським командуванням денікінці захопили місто.

17 Прохода В. Українська армія та Головний Отаман С. Петлюра. – Прага, 1930. – С. 32.

18 Дмитрук В. Вказ. праця. – С. 68–69.

19 Дубрівний П. Вказ. праця.

20 Ковальчук М. Вказ. праця. – С. 15.

21 Руккас А. О. “Разом з польським військом”: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. – С. 258.

22 Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1 078. – Оп. 2. – Спр. 28. – Арк. 1–8.

23 Руккас А. О. “Разом з польським військом”... – С. 173–174, 261, 331.

24 Якимович Б. Збройні сили України: Нарис історії. – Львів: Просвіта, 1996. – С. 122, 123.

25 Пінак Є., Чмир М. Вказ. праця. – С. 154.

26 Дмитрук В. Вказ. праця. – С. 69.

27 ЦДАВО України. – Ф. 1 078. – Оп. 2. – Спр. 28. – Арк. 1–8.

28 Нариси історії Української революції 1917–1921 років... – С. 67.

Із сер. вересня 1919 р. 4-та дивізія Сірожупанників воювала з білою армією. Начальником дивізії був полковник В. Грудина, начальником штабу – О. Волосевич. Склад технічного куреня із серпня дещо змінився. За “Дислокаційною відомістю” від 14 вересня 1919 р., в 4-му технічному курені 4-тої Сірої дивізії було: старшин – 8, підстаршин – 3, козаків – 75, рушниць – 33, коней – 21. Командиром 4-го технічного куреня Сірожупанників призначили сотника Мироненка²⁹.

Від 22 вересня 1919 р. біла армія атакувала українські позиції, і 24 вересня Директорія УНР оголосила війну Добровольчій армії, після чого українські сили було перегруповано. Біла армія відтіснила частини 4-тої Сірої дивізії до м. Бірзула. 19 жовтня біля с. Гриненки частини 4-тої Сірої дивізії зазнали поразки, втратили у бою артилерію, бл. 500 вояків загинули, поранені потрапили до полону³⁰. Дієва армія УНР опинилася у скрутному становищі. В доповіді командуючого Наддніпрянською Дієвою армією від 22 жовтня 1919 р. повідомлялося, що на Одеському напрямку, на фронті від р. Дністер до м. Ольгопіль скупчені значні сили білої армії. “Самий уязвимий для нас напрямок Одеський <...>, завдяки слабості Волинської групи <...>”³¹. Наприкінці жовтня Волинська група була вже небоєздатною.

Частина сірожупанників, які опинилися у полоні внаслідок боїв із польською армією на Волині й Поділлі, перебувала у польських таборах і намагалася повернутися до України. Цьому сприяли переговори між представниками УНР і Польщі. 1 вересня 1919 р. у Варшаві було підписано угоду про перемир’я між польською та українською арміями та визначено демаркаційну лінію між УНР і Польщею по р. Збруч. Польська влада дозволила виїзд в Україну відновленої Сірої дивізії вже як бригади загальною кількістю 800 вояків у складі двох піхотних і одного гарматного полків та технічної сотні. 16 жовтня 1919 р. бригада вирушила на з’єднання з Армією УНР. Проте “Проскурівська катастрофа” призвела до її демобілізації³².

До поч. листопада 1919 р. перемога на всьому фронті була за Збройними силами Півдня Росії. В обох українських арміях лютував тиф. 6 листопада Галицька армія перейшла на бік Збройних сил Півдня Росії. Армія УНР не могла втримати фронт. Із півдня наступали Збройні сили Півдня Росії. На заході перебували вороже налаштовані польські війська, на півночі – Червона армія. Становище у війську було жахливим: у сотнях залишилося по 5–10 вояків, у полках – по 50–60. Кількість боєздатних осіб у листопаді 1919 р. становила бл. 5 тис. Групи було зведено в дивізії, дивізії у полки або загони³³. До 19 листопада бої велися на всьому фронті. Вояки не мали зимового одягу, чобіт, не вистачало медикаментів, медперсоналу, вичерпувався запас набоїв³⁴.

Переможний похід на Київ закінчився для УГА ганебними угодами з ворогами української державності. Армія УНР і уряд перебували у трикутнику смерті: між військами Польщі, червоними та денікінцями.

Наприкінці 1919 р. УНР, не витримавши збройного зіткнення з військами більшовицької Росії та Добровольчої армії генерала Денікіна, зазнала військової і політичної поразки. Уряд втратив усі контрольовані території Правобережної України: більшість із них захопили денікінці, район Житомира й Бердичева утримували червоні, південно-західну частину Поділля з Кам’янцем-Подільським зайняли польські війська³⁵.

Внаслідок значних втрат кількісного складу 26 листопада 1919 р. Дієва армія УНР була знову реорганізована. Зокрема, дивізії Волинської групи скоротилися до полків: 1-ша Північна дивізія стала 1-м збірним пішим полком, 2-га дивізія “Запорізька Січ” – 2-м, 4-та Сірожупанна дивізія – 4-м збірними пішими полками. Вся артилерія вмістилася в одну гарматну бригаду. Лише кіннота Волинської групи – 2-го Переяславського полку й окремих дивізіонів залишилися у попередніх обсягах. Частини Волинської групи влилися до Волинської збірної дивізії та 6 грудня 1919 р. вирушили у Перший Зимовий похід. При штабі збірної Волинської дивізії перебувала лише невелика за кількістю команда зв’язку³⁶. У складі 4-го збірного пішого полку Сірожупанників було 25 старшин, 120 багнетів, 40 шабель, 16 кулеметів на тачанках та 8 – у резерві, 40 озброєних новобранців і рухомий обоз. 9 грудня 1919 р. збірний полк вирушив у Зимовий похід³⁷.

Українська армія періоду перших визвольних змагань (1918–1919) перебувала у незадовільному технічному й матеріальному стані. Невчасне постачання, а інколи – й постійна відсутність набоїв на фронті, брак коштів та брак забезпечення армії новими зразками зброї негативно позначилися на цій боротьбі. Пізніше, перебуваючи в еміграції, генерал Армії УНР М. Капустянський наголошував, що структура служб матеріально-технічного забезпечення була сформована ще під час революційних подій, але нестача матеріальної і технічної бази, а саме: “великий брак огнєприпасу, амуніції та обмундирування і цілковита неналагодженість щодо всякого роду постачання”³⁸ істотно вплинули на перебіг тодішніх подій.

29 ЦДАВО України. – Ф. 3 260. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 4–5.

30 Ковальчук М. Війна з російськими білогвардійцями... – С. 125, 132.

31 ЦДАВО України. – Ф. 3 260. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 36–37.

32 Срібняк І. Військова співпраця УНР та Польської Республіки у другій половині 1919–1920 рр.: організаційно-мобілізаційний аспект // Польсько-українська військова співпраця протягом історії. Матеріали конференції. – Київ: Дух і Літера, 2018. – С. 153–154

33 Пінак Є., Чмир М. Вказ. праця. – С. 172, 173.

34 Дмитрук В. Вказ. праця. – С. 74.

35 Руккас А. О. Польсько-український військовий союз і війна проти Радянської Росії в 1920 р. // На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років / Авт. кол.: А. Руккас, М. Ковальчук, А. Папакін, В. Лободаєв. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – С. 223.

36 Руккас А. О. “Разом з польським військом”... – С. 173–174, 261.

37 Дмитрук В. Вказ. праця. – С. 82.

38 Мельник Р. П. Теоретичні основи матеріально-технічного забезпечення Збройних сил в українській військовій літературі 20–30-х років ХХ ст. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. – 2014. – № 784. – С. 153–161 / [Електронний аналог друкованого видання]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/25564/1/24-153-161.pdf> (дата звернення: 01.01.2019). – Назва з екрана.

1. *Дмитрук В.* Вони боролися за волю України. – Вид. 2-ге, змін. і доп. – Луцьк: ВАТ, 2009. – 724 с.
2. *Дубрівний П.* Сіра Дивізія і література до неї / [Електронний ресурс]: Вісті комбатанта. – Режим доступу: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/03/blog-post_29.html (дата звернення: 01.01.2019). – Назва з екрана.
3. *Ковальчук М.* Війна з російськими білогвардійцями // На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років / Авт. кол.: А. Руккас, М. Ковальчук, А. Папакін, В. Лободаєв. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – С. 120–160.
4. *Ковальчук М.* Чисельність Армії УНР за Кам'янецької доби Директорії (червень–листопад 1919 р.) // Військово-історичний альманах. – 2007. – Ч. 1 (14). – С. 4–37.
5. *Мельник Р. П.* Теоретичні основи матеріально-технічного забезпечення Збройних сил в українській військовій літературі 20–30-х років ХХ ст. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. – 2014. – № 784. – С. 153–161 / [Електронний аналог друкованого видання]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/25564/1/24-153-161.pdf> (дата звернення: 01.01.2019). – Назва з екрана.
6. Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у двох книгах. – Кн. 2. – Київ: Наукова думка, 2012. – 464 с.
7. *Папакін А.* Завершення українсько-польської війни // На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років / Авт. кол.: А. Руккас, М. Ковальчук, А. Папакін, В. Лободаєв. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – С. 190–199.
8. *Петлюра С.* Статті. Листи. Документи. – Т. 4 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Центр українознавства. – Київ: ПП Сергійчук М. І, 2006. – 704 с.
9. *Пінак Є., Чмир М.* Військо Української революції 1917–1921 років / Під заг. ред. К. Галушка. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. – 432 с.
10. *Прохода В.* Українська армія та Головний Отаман С. Петлюра. – Прага, 1930. – 32 с.
11. *Руккас А. О.* Польсько-український військовий союз і війна проти Радянської Росії в 1920 р. // На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років / Авт. кол.: А. Руккас, М. Ковальчук, А. Папакін, В. Лободаєв. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – С. 223–266.
12. *Руккас А. О.* “Разом з польським військом”: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. – 480 с.
13. *Срібняк І.* Військова співпраця УНР та Польської Республіки у другій половині 1919–1920 рр.: організаційно-мобілізаційний аспект // Польсько-українська військова співпраця протягом історії. Матеріали конференції. – Київ: Дух і літера, 2018. – 264 с.
14. *Тинченко Я.* 1919. Дієва армія УНР, листопад 1918 – листопад 1919 р. – Київ: Темпора, 2017. – 164 с.
15. *Удовиченко О. І.* Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. – Київ: Україна, 1995. – 206 с.
16. Україна. 1919 рік: Капустянський М. Похід Українських армій на Київ–Одесу в 1919 році; Маланюк Є. Уривки зі спогадів. Документи та матеріали. – Київ: Темпора, 2004. – 558 с.
17. *Хома І.* Січові Стрільці: Створення, військово-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців у 1917–1919 рр. – Київ: Наш час, 2011. – 104 с.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1 078. – Оп. 2. – Спр. 28. – Арк. 1–8.
19. ЦДАВО України. – Ф. 3 260. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 4–5.
20. ЦДАВО України. – Ф. 3 260. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 36–37.
21. *Якимович Б.* Збройні сили України: Нарис історії. – Львів: Просвіта, 1996. – 360 с.

REFERENCES

1. *Dmitruk V.* Vony borolysia za voliu Ukrainy. – Vid. 2-he, zmin. i dop. – Lutsk: VAT, 2009. – 724 s.
2. *Dubrivnyi P.* Sira Diviziya i literatura do nei / [Elektronnyi resurs]: Visti kombatanta. – Rezhim dostupu: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/03/blog-post_29.html (data zvernennya: 01.01.2019). – Nazva z ekrana.
3. *Kovalchuk M.* Viyna z rosiyskymu bilohvardiytsiamy // Na biy za volyu. Peremoha cherez porazky. Ukraina u viynakh i revoliutsiyakh 1914–1921 rokiv / Avt. kol.: A. Rukkas, M. Kovalchuk, A. Papakin, V. Lobodayev. – Kharkiv: Klub Simeynoho Dozvillia, 2016. – S. 120–160.
4. *Kovalchuk M.* Chyselnist Armii UNR za Kamianetskoï doby Dyrektorii (cherven–lystopad 1919 r.) // Viyskovo-istorychniy almanakh. – 2007. – Ch. 1 (14). – S. 4–37.
5. *Melnyk R. P.* Teoretychni osnovy materialno-tekhnichnoho zabezpechennia zbroynykh syl v ukrainskiy viyskoviy literaturi 20–30-kh rokiv 20 st. // Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lviska politekhnika”. Derzhava ta armiya. – 2014. – No 784. – S. 153–161 / [Elektronnyi analog drukovanoho vydannya]. – Rezhim dostupu: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/25564/1/24-153-161.pdf> (data zvernennya: 01.01.2019). – Nazva z ekrana.
6. Narysy istorii Ukrainsoï revoliutsii 1917–1921 rokiv: u dvoh knyгах. – Kn. 2. – Kyiv: Naukova dumka, 2012. – 464 s.
7. *Papakin A.* Zavershennia ukrainsko-polskoï viyny // Na biy za voliu. Peremoha cherez porazky. Ukraina u viynakh i revoliutsiyakh 1914–1921 rokiv / Avt. kol.: A. Rukkas, M. Kovalchuk, A. Papakin, V. Lobodayev. – Kharkiv: Klub Simeynoho Dozvillia, 2016. – S. 190–199.

8. *Petliura S.* Statti. Lysty. Dokumenty. – T. 4 / Kyivskyiv natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka. Tsentr ukrainoznavstva. – Kyiv: PP Sergiychuk M. I., 2006. – 704 s.
9. *Pinak Ye., Chmyr M.* Viysko Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv / Pid zah. red. K. Halushka. – Kharkiv: Klub Simeynoho Dozvillia, 2017. – 432 s.
10. *Prokhoda V.* Ukrainska armiia ta Holovnyi Otaman S. Petlyura. – Praha, 1930. – 32 s.
11. *Rukkas A. O.* Polsko-ukrainskyi viyskovyi soyuz i viyna proty Radyanskoi Rosii v 1920 r. // Na biy za voliu. Peremoha cherez porazky. Ukraina u viynakh i revoliutsiyakh 1914–1921 rokiv / Avt. kol.: A. Rukkas, M. Kovalchuk, A. Papakin, V. Lobodayev. – Kharkiv: Klub Simeynoho Dozvillia, 2016. – S. 223–266.
12. *Rukkas A. O.* “Razom z polskym viyskom”: Armiya Ukrainskoi Narodnoi Respubliki 1920 r. (struktura, orhanizatsiya, chyselnist, uniforma). – Nizhin: Vydavets PP Lysenko M. M., 2013. – 480 s.
13. *Sribnyak I.* Viyskova spivpratsia UNR ta Polskoi Respubliki u druhii polovyni 1919–1920 rr.: orhanizatsiyno-mobilizatsiyni aspekt // Polsko-ukrainska viyskova spivpratsia protiahom istorii. Materialy konferentsii. – Kyiv: Duh i litera, 2018. – 264 s.
14. *Tynchenko Ya.* 1919. Diyeva armiya UNR, lystopad 1918 – lystopad 1919 r. – Kyiv: Tempora, 2017. – 164 s.
15. *Udovychenko O. I.* Ukraina u viyni za derzhavnist: Istoriya orhanizatsii i boyovykh diy Ukrainskykh Zbroynykh Syl 1917–1921. – Kyiv: Ukraina, 1995. – 206 s.
16. Ukraina. 1919 rik: Kapustianskyi M. Pohid Ukrainskykh armiy na Kyiv–Odesu v 1919 rotsi; Malaniuk Ye. Uryvky zi spohadiv. Dokumenty ta materialy. – Kyiv: Tempora, 2004. – 558 s.
17. *Homa I.* Sichovi Striltsi: Stvorennia, viyskovo-politychna diyalnist ta zbroyna borotba Sichovykh Striltsiv u 1917–1919 rr. – Kyiv: Nash chas, 2011. – 104 s.
18. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy). – F. 1 078. – Op. 2. – Spr. 28. – Ark. 1–8.
19. TsDAVO Ukrainy. – F. 3 260. – Op. 1. – Spr. 2. – Ark. 4–5.
20. TsDAVO Ukrainy. – F. 3 260. – Op. 1. – Spr. 1. – Ark. 36–37.
21. *Yakymovych B.* Zbroyni syly Ukrainy: Narys istorii. – Lviv: Prosvita, 1996. – 360 s.

Рис. 1. Печатка “4-го технічного куреня Сірожупанників”